

Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė – daugiau klausimų nei atsakymų

ROMUALDAS DRAKŠAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO TEISĖS FAKULTETO BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS
IR KRIMINOLOGIJOS KATEDROS PROFESORIUS, ADVOKATAS

Baudžiamąją atsakomybę įmonėms bendrosios teisės valstybėse imta taikyti XIX a. viduryje. Jau tada *common law* sistemoje buvo sprendimų, leidusių taikyti bausmę ne vien fiziniams asmenims. Tai vadinamoji *vicarious liability* (pakaitinė atsakomybė) konstrukcija, kuri leidžia taikyti darbdaviui baudžiamąją atsakomybę už jam pavaldžių darbuotojų nusikaltimus. Precedentų sistemos šalyse nuo XIX a. yra paplitusi identifikacijos teorija, tapatinanti juridinio asmens vadovaujantį personalą su pačiu juridiniu asmeniu¹. Baudžiamajai atsakomybei Didžiojoje Britanijoje, JAV ir Kanadoje įvesti pakako baudžiamojoje teisėje vartojamą asmens sąvoką traktuoti kaip apibrėžtą, taikomą ne vien fiziniams, bet ir juridiniams asmenims.

Šiuo metu valstybės pagal jų požiūrį į juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę ir jos įteisinimo momentą galima skirstyti į dvi pagrindines grupes:

1) valstybės, kuriose juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė buvo įteisinta ir pradėta taikyti seniai, daugiau nei prieš šimtą metų, ir kuriose susiformavusi mokslinė dok-

trina ir teismų praktika pagrindžia arba bando pagrįsti tokios atsakomybės būtinumą (pavyzdžiui, Anglija ir Velsas, Škotija, Šiaurės Airija, JAV, Kanada);

2) valstybės, kuriose tokia nusikaltimo subjekto rūšis buvo įteisinta santykinai neseniai ir juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės instituto amžius ne daugiau kaip keli dešimtmečiai (pavyzdžiui, Portugalija – 1984, Švedija – 1986, Norvegija – 1991, Belgija ir Slovėnija – 1999, Danija – 1996, Prancūzija – 1994 ir kt.). Šiose valstybėse tik keliami užduotis baudžiamojo įstatymo nuostatas pagrįsti konceptuali, doktrininiu aiškiniu².

Siekdamos išvengti prieštaravimų konstituciniams reikalavimams, kai kurios šalys (pavyzdžiui, Italija, Graikija) už tam tikrus nusikaltimus juridiniams asmenims numatė administracines nuobaudas.

Lietuva antrosios valstybių grupės gretas papildė tik 2002 metais. Juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės instituto įtvirtinimas mūsų šalyje iš esmės yra siejamas su naryste Europos Sąjungoje ir tarptautiniais išpareigojimais³. Šiame

¹ Įdomu tai, kad Juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės kilmė nėra tiksliai nustatyta. Istorikai šis institutas kildinamas iš bendrosios teisės sistemos valstybių. Kai kurie autoriai juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę kildina iš deodandų teisės. A. W. Alschuler teigia, kad juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė kilo iš kito senovinio metodo – Franklinų priesaikos (angl. *frankpledge*), t. y. visų grupės narių nubaudo, kai vienas grupės narys vengė būti sulaikytas už nusikaltimą. Šios teorijos propaguotojų nuomone, taikyti kriminalines bausmes korporacijoms apskritai yra klaida, bet atsižvelgiant į tai, jog vis dėlto jos yra taikomos, tikslingiau jas vertinti kaip Franklinų priesaiką, o ne kildinti jų atsakomybę iš deodandų. Juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę jie *per se* mano esant tam tikra „saugumo“ priemone, įtikinančia ir priverčiančia visus organizacijai priklausančius asmenis „prižiūrėti“ kitus jos narius. Pasak A. W. Alschuler, tai yra esminis Franklinų priesaikos požymis.

² Reikia paminėti, kad kai kurios šalys juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę reglamentavo vėlesniais metais. Pavyzdžiui, Šveicarijoje tokia atsakomybė galioja nuo 2003 m. spalio 1 d. Pagal baudžiamuosius įstatymus juridinis asmuo gali būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn už dalyvavimą nusikalstamoje organizacijoje, pinigų plovimą, kyšininkavimą, korupciją ir terorizmo finansavimą. Turkijos baudžiamajame kodekse juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė numatyta nuo 2005 m. birželio 1 d.

³ Paminėtina, kad pirmuosiuose Europos Tarybos dokumentuose (Council of Europe Recommendation (77)28 on the Contribution of Criminal Law to the Protection of Environment. Council of Europe Recommendation (81)12 on Economic Crimes. Council of Europe Recommendation (82)15 on the Role of Criminal Law in Consumer Protection.), kuriuose užsimenama apie juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę, rekomenduojama tik apsvaistinti galimybę ją taikyti. Pagrindiniai juridinių asmenų atsakomybės reglamentavimo principai buvo nustatyti 1988 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtoje rekomendacijoje R (88) 18 „Dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymo už nusikalstamas veikas, padarytas vykdančių jų veiklą“. Bene reikšmingiausias juridinių asmenų atsakomybei yra 1995 m. liepos 26 d. Konvencijos dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos 1997 m. Antrasis protokolai, kurio preambulėje nurodyta, kad Europos Sąjunga yra suinteresuota suderinti valstybių narių baudžiamuosius įstatymus, siekdama garantuoti Bendrijų finansinių interesų apsaugą, nustatyti atsakomybę už nusikalstamas veikas valstybės tarnybai, korupcinius ir finansinius nusikaltimus. Antrojo protokolo 3 straipsnyje buvo nustatytos juridinių asmenų atsakomybės už padarytas nusikalstamas veikas sąlygos, kurios buvo įtrauktos į kitus Europos Sąjungos teisės aktus, pvz., į 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2001/413/TVR, skirtą kovai su sukčiavimu negrynosiomis mokesčių priemonėmis ir jų klastojimu, 2002 m. liepos 19 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis, 2004 m. spalio 25 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2004/757/TVR, nustatantį būtiniausias nuostatas dėl nusikalstamų veikos sudėties požymių ir bausmių neteisėtos prekybos narkotikais srityje, ir pan.

straipsnyje tarptautiniai dokumentai nebus nagrinėjami, nes pagrindinė straipsnio pozicija – juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės praktinės problemos, su kuriomis advokatas susiduria kasdienėje savo veikloje. Juolab kad tarptautinių dokumentų įtaką šio subjekto baudžiamajai atsakomybei yra nagrinėję D. Soloveičikas, G. Švedas ir kiti autoriai.

Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės įtvirtinimas Lietuvos BK laikytinas viena iš esminių baudžiamosios teisės novelių. Ko gero, ši atsakomybė buvo didžiulis iššūkis Lietuvos baudžiamosios teisės teorijai ir praktikai. Tai reiškia, kad privalėjo pasikeisti požiūris į tokias pagrindines baudžiamosios teisės sąvokas, kaip antai veika, kaltė ir bausmė. Todėl neatsitiktinai dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymo kilo nemažai abejonių ir diskusijų.

Daugiausia buvo diskutuojama, ar juridinis asmuo apskritai gali būti nusikalstimo subjektu, kaip turi būti sprendžiamas jo kaltės klausimas, ar ši atsakomybė neprieštarauja asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principui ir pan.⁴ Nesusiformavęs bendras požiūris į juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę turėjo įtakos ir teismų praktikai. Galbūt todėl pirmaisiais Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) galiojimo metais juridiniai asmenys apskritai nebuvo traukiami baudžiamojon atsakomybėn, nes ši įstatymo novela praktikoje buvo sunkiai suprantama. Buvo keliamos esminės problemos – kaip taikyti naujas normas; kada juridinis asmuo turi būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, kuo grindžiama ir įrodinėjama jo kaltė?

Baudžiamosios atsakomybės pagrindams BK skirtas 2 straipsnis, kurio 4 dalyje įtvirtinta nuostata, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikalstimo ar baudžiamojo nusizengimo sudėtį. Nusikalstamos veikos sudėties požymiai būtini, kad veika būtų pripažinta nusikalstama, o asmuo patrauktas atsakomybėn. Vertinant BK 20 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas privalomas juridinio asmens atsakomybės sąlygas, akivaizdu, kad šis asmuo atsako netiesiogiai už kitą asmenį, t. y. už fizinio asmens padarytą nusikalstamą veiką. Kiekvienu atveju pirmiausia nustatomas konkretus fizinis asmuo, įrodoma jo padaryta nusikalstama veika, kuri buvo daroma juridinio asmens naudai ir interesais, jo teisinis pagrindas atstovauti juridiniam asmeniui ir tik tada gali būti keliamas klausimas, ar juridinis asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Taigi pirmiausia žvelgiama į tai, ar fizinio asmens veikoje yra nusikalstimo sudėties, o išvestinė juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė grindžiama konkrečiomis BK 20 straipsnyje įtvirtintomis sąlygomis. Neįprasta juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės konstrukcija, kai sprendžiamas jos pasidalijimo su fiziniu asmeniu klausimas, sudarė keblumų taikant BK nuostatas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, ypač tais atvejais, kai renkami įrodymai, pagrindžiantys nusikalstamos veikos sudėties požymius, iš jų ir kaltę. Neatsitiktinai Lietuvos Respublikos generalinis prokuro-

ras 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymu Nr. I-188 patvirtino specialias Baudžiamosios atsakomybės juridiniams asmenims taikymo rekomendacijas. Šiose rekomendacijose aptariami ir detalizuojami juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės pagrindai, bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų proceso ypatumai ir juridiniams asmenims bei jų atstovams taikomos procesinės prievartos priemonės. Rekomendacijos buvo skirtos ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorams.

Pirmosios bylos dėl juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės Lietuvos teismams taip pat kėlė nemažai abejonių, todėl tik pavieniais atvejais buvo keliamas šio subjekto atsakomybės klausimas. 2008 m. ir 2009 m. buvo ypatingi tuo, kad daugelis (net šešiolika) bendrosios kompetencijos teismų nutartimi atidėjo bylos nagrinėjimą ir kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar LR BK 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių nuostatos neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Teismų prašymai buvo grindžiami įvairiais argumentais. Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo prašymas ir pareiškėjo – Vilniaus apygardos teismo prašymas buvo grindžiami iš esmės analogiškais argumentais. Be kita ko, jie teigė, kad iš BK 20 straipsnio nuostatų turinio matyti, kad juridinis asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ne už savo, o už fizinio asmens nusikalstamas veikas. Toks kaltės, kito subjekto padarytų nusikalstamų veikų perkėlimas juridiniam asmeniui yra nesuderinamas su Konstitucijoje įtvirtintais visų subjektų lygybės įstatymu (Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalis), nekaltumo prezumpcijos (Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalis), teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą (Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalis), asmens baudimo tik remiantis įstatymu (Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalis), teisinės valstybės principais. Pakankamai svarūs ir teismų praktikai aktualūs buvo ir Seimo narių grupės prašymo argumentai. Pavyzdžiui, jie teigė, kad įstatymų leidėjas, nustatydamas baudžiamąją atsakomybę specifiniam subjektui – juridiniam asmeniui, neapibrėžė šio subjekto sąvokos, juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės pagrindų ir sąlygų. Toks reguliavimas suponuoja išvadą, kad įstatymų leidėjas juridinio asmens statusą patraukimo baudžiamojon atsakomybėn požiūriu prilygino fizinio asmens statusui, todėl šių subjektų baudžiamosios atsakomybės sąlygos ir pagrindai, laikantis konstitucinio asmenų lygybės principo, turėtų būti vienodi. Tačiau minėtas konstitucinis principas, pareiškėjo teigimu, yra pažeistas, nes fiziniai asmenys baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiami tik už jų pačių padarytas nusikalstamas veikas, o juridiniams asmenims BK 20 straipsnio 2 ir 3 dalyse baudžiamoji atsakomybė yra numatyta ne už jų pačių, bet už kitų subjektų – fizinių asmenų padarytas nusikalstamas veikas. Pagal ginčijamą teisinį reguliavimą numatytas juridinio asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn už fizinio asmens padarytą nusikalstamą veiką iš tikrųjų reiškia, kad traukiant juridinį asmenį baudžiamojon atsakomybėn pažeidžiami baudžiamųjų įstatymų reikalavimai nustatyti visus nusikalstimo sudėties požymius,

⁴ Individualios baudžiamosios atsakomybės idėja kartu su kitomis baudžiamajai atsakomybei svarbiomis nuostatomis (lygybės įstatymui, humanizmo, teisingumo ir pan.) buvo iškelta dar XVIII a. švietėjų.

įskaitant kaltę. Taip įtvirtinamas objektyvus pakaltinamumas, o tai pažeidžia Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtintą asmens nekaltumo prezumpcijos principą, asmens teisę į teisingą teisimą, baudmės skyrimo tik remiantis įstatymu taisyklę, taip pat konstitucinį teisinės valstybės principą.

Galiausiai, po ilgų diskusijų Konstitucinis Teismas pripažino, kad juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė (jos sąlygos) neprieštaruoja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Savo nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „pagal BK 20 straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse nustatytą teisinį reguliavimą juridinis asmuo baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas esant šioms sąlygoms:

1) padaryta nusikalstama veika patenka į BK specialiojoje dalyje nurodytų nusikalstamų veikų, už kurias numatyta juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė, sąrašą;

2) nusikalstamą veiką padarė juridinio asmens vardu arba individualiai veikęs fizinis asmuo, kuris juridiniame asmenyje eina vadovaujančias pareigas⁵ (priklausomai nuo juridinio asmens struktūros, valdymo tai gali būti tiek vienasmenis juridinio asmens valdymo organas – bendrovės vadovas, įmonės direktorius, prezidentas, tiek juridinio asmens kolegialiam valdymo organui atstovaujantis narys, pavyzdžiui, valdybos pirmininkas, tiek skyriaus ar padalinio vadovas) ir turi teisę arba atstovauti juridiniam asmeniui (tai yra nesutartinis atstovavimas, apimantis teisę veikti juridinio asmens vardu, kuri yra susijusi su atitinkamo fizinio asmens vadovaujančiomis pareigomis), arba priimti sprendimus juridinio asmens vardu (tai yra teisė spręsti klausimus, susijusius su juridinio asmens veikla, santykiais su trečiaisiais asmenimis), arba kontroliuoti juridinio asmens veiklą (tai yra teisė prižiūrėti, ar tinkamai yra vykdoma juridinio asmens veikla, taip pat teisė imtis tam tikrų priemonių, kad veikla būtų vykdoma tinkamai ir būtų pasiekti maksimalūs veiklos rezultatai); arba nusikalstamą veiką padarė fizinis

asmuo, kuris yra juridinio asmens darbuotojas (asmuo, kurį su juridiniu asmeniu sieja darbo santykiai) ar įgaliotas atstovas (kai asmenį su juridiniu asmeniu sieja sutartiniai atstovavimo santykiai, grindžiami įgaliojimu, prokūra ar pan.) ir veikia padaryta dėl vadovaujančias pareigas einančio asmens nepakankamos priežiūros arba kontrolės;

3) nusikalstama veika padaryta juridinio asmens naudai arba jo interesais (kai iš fizinio asmens nusikalstamos veikos juridinis asmuo turi konkrečios naudos ir tą naudą pripažįsta arba kai juridinis asmuo yra suinteresuotas tokia veikla ir jos sukuriama padariniais), arba tik jo naudai.“

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pirmąsias precedentines nutartis dėl juridinių asmenų

baudžiamosios atsakomybės priėmė 2010 metais⁶. Tačiau baudžiamosios teisės teorijai šios nutartys aiškumo nesuteikė. Iki šiol nėra išgildinti ir atsakyti šie probleminiai juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės klausimai: 1) juridinio asmens galimybė būti nusikaltimo ir baudžiamosios atsakomybės subjektu; 2) juridinio asmens kaltės klausimas; 3) juridinių asmenų gebėjimas būti nusikalstamų veikų bendrininkais; 4) *Non bis in idem* principo pažeidimas taikant baudžiamąją atsakomybę juridiniams asmenims; 5) kolektyvinės atsakomybės įteisinimas, taikant baudžiamąją atsakomybę juridiniams asmenims. Bandymai šiuos klausimus sušvelninti, teigiant, kad juridinis asmuo nėra savarankiškas nusikaltimų subjektas, o jo atsakomybė yra išvestinė iš fizinio asmens atsakomybės iš esmės problemos neišsprendžia ir tik sukelia daugybę naujų klausimų. Lygiai taip pat tinkamų atsakymų neduoda bandymai juridinio asmens kaltę susieti su pareiga atidžiai ir rūpestingai kontroliuoti savo darbuotojus, taip faktiškai nutiesiant kelią objektyviam pakaltinimui įteisinti. Darytina išvada, kad juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė kol kas kelia daugiau klausimų nei pateikia atsakymų ir yra nesuderinama su Lietuvos Respublikos baudžiamosios teisės sistema bei tam tikrais jos institutais.

⁵ Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad, atsižvelgiant į šiuolaikinių juridinių asmenų steigimo, veiklos formų, valdymo struktūros įvairovę, teisiškai apibrėžti konkrečias vadovaujančias pareigas būtų itin sudėtinga, be to, tai galėtų sudaryti prielaidas įmonėms manipuliuoti valdymo struktūra siekiant išvengti atsakomybės. Todėl sąvokos „vadovaujančios pareigos“ aiškinimas baudžiamosios atsakomybės taikymo juridiniams asmenims požiūriu turi būti ne lingvistinis, bet sisteminis, kai taikoma keletas kriterijų, padedančių kompleksiskai įvertinti konkretaus fizinio asmens vaidmenį juridinio asmens veikloje, t. y. juridinio asmens valdymo struktūrą, konkretaus asmens einamas pareigas, tų pareigų aprašymą (pareiginę instrukciją), jo vykdomas funkcijas. Pavyzdžiui, kai juridinis asmuo yra sudėtingos struktūros įmonė ar organizacija, prie vadovaujančių asmenų gali būti priskirti ir juridinio asmens skyrių ar padalinių vadovai.

⁶ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-269/2010.